

Liptószentmiklós – Liptovský Mikuláš.¹ A városka neve 1863-1920 között volt Liptószentmiklós², előtte (Liptó) Szent-Miklós.³ Németül: Sankt Nikolaus in der Liptau, Deutsch-Liptau vagy Liptau-Sankt-Nikolaus. 1920-tól 1952-ig Liptovský Svätý Mikuláš. Liptószentmiklós a trianoni békeszerződés előtt Magyarországhoz tartozott, Liptó vármegye székhelye volt, jelenleg Szlovákiában, a Zsolnai kerület Liptószentmiklósi járásának székhelye. Lakóinak száma napjainkban kb. 32 ezer fő, míg az általunk vizsgált időszakban, a XIX. század közepén-végén, kb. 2,5-3 ezer ember élt a városban⁴, amelyből kb. ezer lélek volt zsidó vallású⁵.

1898-ban, székhelyi Majláth Béla⁶, ki *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képben* című könyvsorozat „Felső-Magyarország” részét készítette, írta: „E szépen épült városka csak a múlt században jutott elsőségre, midőn a kereskedelem fő helyévé kezdett emelkedni. Fekvése igen szép; a környező táj képe meglepő. A várostól délre az Alacsony-Tátra szelídebb emelkedésű hegytömbjei emelkednek; éjszak felé a liptói havasok hatalmas hegycsoportjai magaslanak, míg a Vág mentén szabad, nyílt kilátás nyílik kelet és nyugat felé. Első neve azon helynek, a hol később Liptó-Szent-Miklós épült, Máthéfölde volt (...) A város mai nevezetességei: az evangélikus templom, a nagy és tágas zsinagóga, az 1713-ban épült megyeház.”⁷

Herzog Emil: *A zsidók története Liptó Szt-miklóson* címmel, a XIX. század végén, 1894-ben megjelent könyvét ekként kezdte: „Megírtam ez igénytelen művecskét, hogy egy késő nemzedék nevében áldást és hálát mondjak azoknak szent porai fölött, kik nagyot alkottak és még nagyobbakat akartak.”⁸

Én is megírtam e „művecskét”, hasonló szándékkal, céllal XXI. századunk elején, de ki kell még egészítenem a fenti sorokat azzal, hogy legyen ez az írás emlékül a liptószentmiklósi néhai zsidó közösségnek és tagjainak, „kicsinyeinek és nagyjainak”.

¹ Lásd, pl.: <http://www.mikulas.sk/> -2016.03.30.

² Különbféle alakban írták még ebben az időszakban is a város nevét, pl.: Liptó-Szent-Miklós, Liptó Szt-miklós, stb.

³ Lásd: http://www.cisarik.com/0_Liptovsky_Mikulas_Liptovsky_Mikulas_ZI_Lipto_Liptov.html - 2016.03.30.

⁴ Lásd, pl.: *AZ OSZTRÁK-MAGYAR MONARCHIA ÍRÁSBAN ÉS KÉPBE. ELŐBB NÉHAI RUDOLF TRÓNÖRÖKÖS FŐHERCZEG Ő CSÁSZÁRI ÉS KIRÁLYI FENSÉGE KEZDEMÉNYEZÉSÉVEL ÉS KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL, MOST STEFÁNIA ÖZVEGY TRÓNÖRÖKÖSNÉ FŐHERCZEGNŐ Ő CSÁSZÁRI ÉS KIRÁLYI FENSÉGE VÉDNÖKSÉGE ALATT* (Magyar Királyi Államnyomda-Budapest, 1898) XV. kötet. Magyarország V. kötete (Felső-Magyarország, I. rész) 386. old. Az interneten: <http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tkt/osztrak-magyar/ch17s06.html> és http://www.jewishgen.org/yizkor/pinkas_slovakia/slo302.html -2016.04.07.

⁵ *Pinkas hakehillot Slovakia*. In: http://www.jewishgen.org/yizkor/pinkas_slovakia/slo302.html - 2016.04.21.

⁶ Lásd, pl.: <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/m/m14849.htm> -2016.04.07.

⁷ *AZ OSZTRÁK-MAGYAR MONARCHIA ÍRÁSBAN ÉS KÉPBE. ELŐBB NÉHAI RUDOLF TRÓNÖRÖKÖS FŐHERCZEG Ő CSÁSZÁRI ÉS KIRÁLYI FENSÉGE KEZDEMÉNYEZÉSÉVEL ÉS KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL, MOST STEFÁNIA ÖZVEGY TRÓNÖRÖKÖSNÉ FŐHERCZEGNŐ Ő CSÁSZÁRI ÉS KIRÁLYI FENSÉGE VÉDNÖKSÉGE ALATT* (Magyar Királyi Államnyomda-Budapest, 1898) XV. kötet. Magyarország V. kötete (Felső-Magyarország, I. rész) 386-388. old. Az interneten: <http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tkt/osztrak-magyar/ch17s06.html> és http://www.jewishgen.org/yizkor/pinkas_slovakia/slo302.html -2016.04.07.

⁸ Herzog Emil: *A zsidók története Liptó Szt-miklóson*. (Bp, 1894) 6. old.

E Liptó vármegyei városkában, Liptószentmiklóson, az 1720-as évektől datálható⁹ (1727-ben 45 zsidó lakos élt itt¹⁰) - valószínűsíthetően VI. Károly császár (III. Károly néven magyar király) rendelete is közrejátszhatott ebben, miszerint a „cseh korona” országaiban (Csehország, Morvaország és Szilézia) minden zsidó családban csak egy fiú, a legidősebb házasodhatott - a zsidók megtelepedése, amikor is több, Morvaországból, Holleschau (Holesov)¹¹ városából érkező zsidó család kapott letelepedési engedélyt a város földesurától: Pongrácz¹² Sámueltól.

A zsidó hitközség 1730-ban, a szukotot¹³ követő szombat „kimenetele” után alakult meg, hivatalosan.¹⁴ Első rabbija 1740-1772 között Mose hakohen¹⁵ volt, ki nagy tiszteletnek örvendett. Második rabbijuk Kunitz Lőb, ki 1776-ban jesívát¹⁶ alapított a városban, ahol például Bloch Mózes¹⁷, a budapesti Rabbiképző¹⁸ első igazgatója, Schnitzer Ármin¹⁹

⁹ „1720. év tavaszán több holleschauti zsidó család Liptó-Szentmiklóstra érkezett és állandóan letelepedett...” - Herzog Emil: *A zsidók története Liptó Szt-miklóson*. (Bp, 1894) 16. old.

¹⁰ *Encyclopaedia of Jewish Communities: Slovakia*. In: http://www.jewishgen.org/yizkor/pinkas_slovakia/slo302.html -2016.04.21.

¹¹ Lásd, pl.: <http://www.holesov.cz/> -2016.04.07.

¹² A Pongrácz-családról lásd, pl.: <http://kallaygyujtemeny.hu/index.php/hu/nemesi-polgari-csaladok/pongraz> -2016.05.10.

¹³ Lásd, pl.: Oláh János: *Judaisztika*. (Gabbiano Print Kft.-Budapest, 2009) 44-47. old.

¹⁴ Herzog Emil: *A zsidók története Liptó Szt-miklóson*. (Bp, 1894) ???????. old.

¹⁵ Fiai az „Unger” családnéven éltek tovább városukban.

¹⁶ A jesíva (a héber: „ülés” szóból) vallási felsőbb iskola, ahol a diákok (bóherek) elsősorban a Talmudot (az ókori zsidóság irodalmi alkotása, enciklopédiája) és kommentárjait tanulmányozzák. A jesívák vezetői általában nagy tekintélyű rabbik, ahol a tanulás párban, egymással vitatkozva zajlik.

¹⁷ Bloch Mózes: 1815 - 1909. Lásd bővebben, pl.: Oláh János: Bevezetés. In: Dr. Guttman Mihály-Bloch Mózes: *A háláháról*. Magyar Zsidó Tudományok 5. kötet. (Gabbiano Print Kft.-Budapest, 2008) 95-99. old.

¹⁸ Lásd, pl.:

- Bánóczi József: Az Országos Rabbiképző Intézet első évtizedének története. In: *A Budapesti Országos Rabbiképző Intézet X. Értésítője az 1886/87-iki Tanévről*. (Budapest, 1888);
- Dr. Blau Lajos: *Adalékok a Ferenc József Országos Rabbiképző Intézet történetéhez. Az Intézet fennállása negyvenedik évfordulója ünnepére (1877. október 4–1917. október 4)*. (Budapest, 1917);
- Dr. Blau Lajos és Dr. Klein Miksa: *Emlékkönyv a Ferenc József Országos Rabbiképző Intézet ötven éves jubileumára 1877-1927. I. kötet. A Rabbiképző első 50 éve*. (Budapest, 1927);
- Carmilly-Weinberger, Moshe ed.: *The Rabbinical Seminary of Budapest 1877-1977. A Centennial Volume. Studies in its History and its Scholarly Record*. Sepher-Hermon Press, Inc. for The Alumni Association of the Rabbinical Seminary of Budapest. (New York, 1986);
- Frojimovics Kinga-Komoróczy Géza-Pusztai Viktória-Stribik Andrea: *A zsidó Budapest II*. (Városháza – MTA Judaisztikai Kutatócsoport-Budapest, 1995) 302-316. old.;
- Dr. Guttman Mihály, Dr. Löwinger Sámuel, Guttman Henrik, Wertheimer Adolf: *A Ferenc József Országos Rabbiképző Intézet hatvan éves jubileuma*. (Budapest, 1937);
- Kühner, Claudie: *A zsidó tudományok fellegvára. Az Országos Rabbiképző Intézet rövid története*. In: Valóság. 1991. 11. szám 121-125. old.;
- Dr. Samuel Löwinger ed.: *Seventy Years. A tribute to the seventieth anniversary of the jewish theological seminary of hungary (1877-1947)*. (Budapest, 1948);
- Oláh János: „Négy oszlop...” Az Országos Rabbiképző Intézet első négy rektora. In: *Keresztény - Zsidó Teológiai Évkönyv 2008*. (Dálnoki Média Kft-Budapest, 2008) 207-224. old.;
- Roth, Ernst: *Zum 100-jährigen Bestehen der Landesrabbinerschule in Ungarn*. In: Udim.

komáromi főrabbi is tanult.²⁰ A közösség tagjai két zsinagógát is építettek, amelyeket többször bővítették, át- illetve /két tűzvész után/ újjáépítették.

Az egyik zsinagógát Baumhorn Lipót²¹ tervei szerint építették át, amely még napjainkban is áll.²² A zsidó hitközségnek 1845-től elemi iskolája volt, 1860-tól 15 éven át pedig úgynevezett alreáliskolája is. Ide járt többek között: Bacher Vilmos²³, a budapesti Rabbiképző második igazgatója; Sipos Ignác²⁴, több korabeli újság újságírója, szerkesztője, főszerkesztője; Baneth Eduárd²⁵, krotschini (Krotoszyn²⁶, Poznan mellett - Lengyelország) rabbi, majd a berlini Lehrentalt für Wissenschaft des Judentums híres, generációkat felnevelő professzora; Herzog Emil²⁷, polgári-iskolai okleveles tanár, Budapest székesfővárosi községi tanítója; Sturm Albert²⁸, az *Országgyűlési Almanach* szerkesztője, műfordító, a Kisfaludy Társaság tagja; Havas Ignác²⁹ államvasúti főmérnök, a Magyar Királyi Államvasutak ellenőre; Klein Ede³⁰ ügyvéd, ki az Andrassy-család egyik házitanítója volt; Diner-Dénes

Zeitschrift der Rabbinerkonferenz in der Bundesrepublik Deutschland, 7/8. (Frankfurt am Main, 1977/78) 109-137. old.;

- Schill Salamon: *A Budapesti Országos Rabbiképző Intézet története*. (Budapest, 1896);
- Schweitzer József: Der Budapester Rabbinerseminar. Der Platz des Rabbinerseminars in der jüdischen Wissenschaft. In: von Julius Carlebach Hrsg.: *Wissenschafts des Judentums. Anfänge der Judaistik in Europa*. (Wissenschaftliche Buchgesellschaft-Darmstadt, 1992) 74-85. old.;
- Ujvári Péter ed.: *Zsidó lexikon*. (A Zsidó lexikon kiadása-Budapest, 1929) 668. old.;
- Dr. Wellesz Gyula: Az Országos Rabbiképző Intézet története. In: *Magyar-Zsidó Szemle XIII. évf. / 1896*. 256-260. old.

¹⁹ Schnitzer Ármán: 1836 - 1914. Lásd bővebben, pl.: Dr. Ármán Schnitzer: *Jüdische Kulturbilder (Aus Meinem Leben)*. (Wien-L. Beck & Sohn, 1904).

²⁰ Herzog Emil: *A zsidók története Liptó Szt-miklóson*. (Bp, 1894) 286. old.

²¹ Baumhorn Lipót: 1860 - 1932. Lásd bővebben, pl.: <http://www.e-epites.hu/hirek/150-eve-szuletett-baumhorn-lipot-epitesz> -2016.05.10

²² <http://synagogues.hu/zsinagoga/lipto> -2016.05.08 és <http://www.mikulas.sk/sk/clanok.php?clanok=389> -2016.05.08.

²³ Bacher Vilmos: 1850 - 1913. Lásd bővebben, pl.: Oláh János: Bevezetés. In: Dr. Bacher Vilmos: *Rabbanan, a tudósok agádája*. Magyar Zsidó Tudományok 8. kötet. (Gabbiano Print Nyomda és Kiadó Kft.-Budapest, 2013) 5-12. old.

²⁴ Sipos (Stern) Ignác: 1850 - 1928. Lásd bővebben, pl.: Ujvári Péter ed.: *Zsidó lexikon*. (A Zsidó lexikon kiadása-Budapest, 1929) 686. old. és Hegedüs Géza: *Előjátékok egy önéletrajzhoz*. (Fapadoskönyv.hu Kiadó, 2013) In: https://books.google.hu/books?id=VFB2AgAAQBAJ&pg=PT227&lpg=PT227&dq=sipos+ign%C3%A1c+heged%C3%BCs&source=bl&ots=gKaCTgo2a8&sig=O6hWGyQFw9gbzQ1Bxzt37FT-5QM&hl=hu&sa=X&ved=0ahUKEwj0jeG96pLMAhUE_iwKHZmRAuMQ6AEIGjAA#v=onepage&q=sipos%20ign%C3%A1c%20heged%C3%BCs&f=false -2016.04.17.

²⁵ Baneth Eduárd: 1855 - 1930. Lásd bővebben, pl.: <http://www.jewishencyclopedia.com/articles/2438-baneth-eduard-ezekiel> -2016.04.15. és Ujvári Péter ed.: *Zsidó lexikon*. (A Zsidó lexikon kiadása-Budapest, 1929) 83. old.

²⁶ Lásd, pl.: <http://krotoszyn.pl/> -2016.04.07.

²⁷ Herzog Emil: 1850 - 1921. Lásd bővebben, pl.: <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/h/h08202.htm> -2016.05.11.

²⁸ Sturm Albert: 1851 - 1919. Lásd bővebben, pl.: Ujvári Péter ed.: *Zsidó lexikon*. (A Zsidó lexikon kiadása-Budapest, 1929) 811. old. és Herzog Emil: *A zsidók története Liptó Szt-miklóson*. (Bp, 1894) 279-282. old.

²⁹ Havas (Hoselitz) Ignác: 1853 - 1920. Lásd bővebben, pl.: Herzog Emil: *A zsidók története Liptó Szt-miklóson*. (Bp, 1894) 272. old.

³⁰ Klein Ede: 1854 - ?. Lásd bővebben, pl.: <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/k/k11367.htm> -

József³¹, művészettörténész, publicista, politikus, a Károlyi- és a Berinkey-kormányok külügyi államtitkára és Fischer Sámuel³², a világszerte ismert S. Fischer Verlag³³ megalapítója.

Ők mindnyájan 1850 és 1859 között születtek. Egy évtized alatt... E többségben szlovákok, kisebb részben magyarok, németek és zsidók lakta felvidéki városkában születtek, és indultak szerte a világba.

A XIX. század folyamán a zsidók sikeresen beilleszkedtek a városka és Liptó vármegye életébe, aktívan részt vettek benne és alakították is annak életét. Például: 1863-ban Dine/a/r Izsák és Stern József városi tanácsosok lettek Liptószentmiklóson, Diner Józsefet pedig 1865-ben helyettes polgármesterré választották,³⁴ Friedman Vilmos volt a helyi tűzoltóparancsnok, Schik Vilmos Liptó- és Zólyom vármegyék tankerület másodfelügyelője³⁵.

1872-1882 között Stern József volt a polgármester, őt Ring Móríc követte 1889-ig, majd egy nem zsidó polgármestert választottak Liptószentmiklóson 1889-1891 között, de hivatali ideje alatt „a városi tanácskozások zajos jelleget öltöttek és a megyei közegeknek a városi közigazgatáshoz való bizalma csökkent. 1891-ben már oda fejlődtek a dolgok, hogy a polgármester pozíciója tarthatatlanná vált. Elvül kimondatott, hogy ez alkalommal kizárólagosan zsidók kandidálandók, miután ténynek bizonyult, hogy a zsidóhitű polgármesterek, kik eddig a város ügyeit vezették, minden körülmények között a helyzet embereinek bizonyultak.” -írta Herzog Emil.³⁶ Dr. Steiner Manó ügyvédet választották meg végül is a három zsidó kandidálól közül polgármesternek.

1921-ben Liptószentmiklóson, a 22 vendéglő és étteremből 19-nek, a 21 élelmiszerboltból 17-nek, a 16 szövet- és ruházati boltból 14-nek, a 9 rövidárú üzletből 7-nek és mind az 5 tűzifa és építőanyag-kereskedésnek és szállítási vállalkozásnak zsidó tulajdonosa volt.³⁷ Úgy látszott, hogy minden rendben van, éltek, dolgoztak, gyarapodtak. A XX. század közepén itt is bekövetkezett a tragédia, a liptószentmiklósi zsidó hitközség tagjait, közel ezer embert, 1942-ben a szlovák kormány jóváhagyásával, aktív közreműködésével deportáltak és meggyilkoltak.

Napjainkban nincs zsidó hitközség Liptószentmiklóson, Liptovský Mikulášon. A zsinagógát 1953-tól raktárnak használták, majd 1979-ben³⁸/1980-ban³⁹ eladták, jelenleg a Janko Král Múzeumhoz⁴⁰ tartozik, a nyári hónapokban látogatható is. A városban élt zsidók

2016.05.06. és Herzog Emil: *A zsidók története Liptó Szt-miklóson.* (Bp, 1894) 276-279. old.

³¹ Diner-Dénes József: 1857 - 1937. Lásd bővebben, pl.: *Magyar Életrajzi Lexikon. I. kötet* (Akadémiai-Budapest, 1967⁴) 378. old. és Komlós Aladár: Diner-Dénes József (1857 - 1937). In: Szabolcsi Miklós & Illés László (szerk.): *Jöjj el, szabadság! Tanulmányok a magyar szocialista irodalom történetéből. II.* (Akadémiai-Budapest, 1967) 47-80. old. Önéletrajza (francia nyelven): *Fragments de Souvenirs Politiques.* (Prague, 1936. 1. szám).

³² Fischer Sámuel: 1859 - 1934. Lásd bővebben, pl.: <http://judentum-projekt.de/persoenlichkeiten/wirtsch/fischer/index.html> -2016.04.15.

³³ Lásd, pl.: <http://www.fischerverlage.de/> -2016.04.15.

³⁴ Herzog Emil: *A zsidók története Liptó Szt-miklóson.* (Bp, 1894) 248. old.

³⁵ *Pinkas hakehillot Slovakia.* In: http://www.jewishgen.org/yizkor/pinkas_slovakia/slo302.html - 2016.04.21. és *Néptanítók Lapja.* 1873. június 26., 434. old.

³⁶ Uo. 290. old.

³⁷ Encyclopaedia of Jewish Communities: Slovakia. In: http://www.jewishgen.org/yizkor/pinkas_slovakia/slo302.html -2016.04.22.

³⁸ Uo.

³⁹ Bárkány, Eugen - Dojč, Ludovít_: *ŽIDOVSKÉ NÁBOŽENSKÉ OBCE NA SLOVENSKU.* (Vesna-Bratislava, 1991) 292. old.

⁴⁰ <http://slovakia.travel/hu/a-janko-kral-muzeum-liptoszentmiklos> -2016.04.27.

temetőjét 1980-ban kisajátították, a sírköveket eladták és azokat újra hasznosították.⁴¹

Kevés tárgyi emlék maradt a liptószentmiklói zsidókról, ez az írás eggyel növelni kívánja azok csekély számát. Felidézem hát Liptószentmiklós néhány XIX. században született zsidó fiának életét, időrendben.

Mauksch Móricz (Moritz)/Mór 1806-ban született Liptószentmiklóson és 1848-ban, 42 évesen halt meg. A Zsidó lexikon írja róla: „*Végigharcolta a szabadságharcot és harctéren szerzett sebesülése következtében halt meg. Sírjára Liptó vármegye egy a harctereket megjárt zászló foszlányait helyezte el, amelyen a következő felirat állott: a Glóriás Magyarország dicsőségének része száll veled sírba nemes hazafi.*”⁴²

Mauksch Móricz volt az „*első, aki Magyarországon a siketnémáknak beszédre való tanításánál a hangoztató módszert alkalmazta.*”⁴³ Sírkövén, a liptószentmiklói temetőben, ez volt olvasható: „*A dadogók és kicsinyek szája alapítá meg hirnevedet!*”⁴⁴

Ő is Unger Jakab magániskolájában kezdett el tanulni, amely megalapozta a liptószentmiklói zsidók „nagy” nemzedékét. Unger Jakab volt az első, ki fiait innét „*gymnasiumba*” küldte.⁴⁵ Adolf fia orvos lett, míg (Unga/á/r) Gusztáv fia jogi doktor és írt egy érdekes, a maga korában feltűnést keltő könyvet is „*Egy szó a maga idejében. Adalék a magyar kérdés megoldásához*” címmel⁴⁶.

Ullmann Frigyes⁴⁷ is e magániskolából került gimnáziumba, a későbbiekben nagy tekintélyű orvos lett, és a liptószentmiklói hitközség elnöki tisztét is betöltötte.⁴⁸

Jelképesnek is tekinthető, hogy 1823-ban, Petőfi Sándor születésének évében, kinek sok költeményét fordította héberre, jött e világra Liptószentmiklóson Bachrach/Bacher Simon⁴⁹.

A helyi zsidó iskolában tanult, majd a liptószentmiklói, nikolsburgi, leipniki, eisenstadti/kismártoni és bonyhádi jesívákban képezte magát, ahol a szokásos talmudi stúdiumok mellett elsajátította a héber és a francia nyelvet, a már beszélt német, magyar és szlovák mellett. Hazatérve szüleihez, kereskedői pályára lépett és amellet ellátta a liptószentmiklói zsidó hitközség jegyzői teendőit, egyik alapítója és vezetője a helyi „*Olvasókörne*k” és az iskolaügyi bizottság tagja is volt.

1848-ban feleségül vette a szintén liptószentmiklói Dorothea/Dorottya/Debóra Tedesco⁵⁰. Első gyermekük: Wilhelm/Vilmos, ki majd Rabbiképzőnk második rektora, és világszerte ismert tudós lesz. Liptószentmiklóson született fiúgyermekük még: Zélig Beer/Bernhard/Bernát/Benő,⁵¹ ki majd Pataki-ra magyarosítja családnevét és a *Pester Lloyd* és más lapok párizsi tudósítója lesz⁵². Debóra/Dorothea/Dorottya Tedesco apja: Naftali

⁴¹ Bárkány, Eugen - Dojč, Ludovít : ŽIDOVSKÉ NÁBOŽENSKÉ OBCE NA SLOVENSKU. (Vesna-Bratislava, 1991) 292. old.

⁴² Ujvári Péter ed.: *Zsidó lexikon*. (A Zsidó lexikon kiadása-Budapest, 1929) 686. old.

⁴³ Herzog Emil: *A zsidók története Liptó Szt-miklóson*. (Bp, 1894) 180. old.

⁴⁴ Uo.

⁴⁵ Uo. 189. old.

⁴⁶ Lásd, pl.: <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/u/u28793.htm> és <http://www.odrportal.hu/web/guest/record/-/record/MOKKAZ0004659417> -2016.04.07.

⁴⁷ Ullmann Frigyes: ?-1888.

⁴⁸ Lásd, pl.: *Egyenlőség* 1888. április 22. 8-9. old.

⁴⁹ Bacher (Bachrach) Simon: 1823 - 1891.

⁵⁰ Dorothea Tedesco: 1827 - 1911. Lásd, pl.: Kempelen Béla: *Magyarországi zsidó és zsidó eredetű családok I.* (Budapest-1937) 121. old.

⁵¹ Bernhard Bacher: 1852 - 1893.

⁵² Lásd: Ujvári Péter ed.: *Zsidó lexikon*. (A Zsidó lexikon kiadása-Budapest, 1929) 686. old. és

Júda/Hirsch/Ármin Tedesco, egy kiváló talmudista,⁵³ míg anyja rabbi Selig/Zélig Beer Politzernek⁵⁴ a leánya volt,⁵⁵ akinek nagyatyja pedig rabbi Gerson Politz,⁵⁶ ki 1757-1772 között Nikolsburgban, morvaországi főrabbi volt.⁵⁷

1867-ben Pestre költözött a Bacher család. Itt Bacher Simon eleinte könyvelő és levelező volt egy kereskedelmi cégnél, majd 1874-től, 1891-ben bekövetkezett haláláig a Pesti Izraelita Hitközség pénztárnokaként tevékenykedett és írta verseit németül, héberül és magyarul. Bacher Simon az elsők között volt, ki magyar nyelvű verseket héberre fordított. Többek között Kölcsey, Petőfi, Vörösmarty, Eötvös és Arany verseit ültette át a Biblia klasszikus nyelvére. Az ő fordításában volt először olvasható héberül a Nemzeti dal és a Szózat. 1865-ben Bécsben jelentette meg saját fordításában Lessing *Bölcs Náthánját* héber nyelven.

Az 1868-as Izraelita Egyetemes Gyűlést héber nyelvű verssel köszöntötte, valamint a kongresszus határozatait ő fordította héber nyelvre. Még ugyanezen évben *Zemiroth háárec* (Hazafias dalok) címmel adatta ki magyar költők hazafias verseit héber nyelven. 1877-ben, az akkor megnyílt Országos Rabbiképző Intézetet (Landesrabbinerschule) is héber nyelvű versben (*Neve salom*-Béke otthona/hajléka) köszöntötte.

Összegyűjtött költeményeit, egyik fia: Bacher Vilmos, három kötetben, *Sáár Simon* címmel 1894-ben, apja halála után három évvel kiadatta.⁵⁸ Vilmos fia így írt a Bevezetőben: „A könyvet Sáár Simonnak neveztem, hogy atyám neve örök emlékezetül megörökíttessék. A kapuk között, melyen át az Isten városába, a szent nyelv városába lehet jutni, Simon kapuja is nyitva lesz, be nem zárul.”⁵⁹

Bacher Simon még a régi hagyomány talajáról indult a XIX. század elején, de e század végén már az „új”, az úgynevezett neológ zsidóság által taposott utat járván fejezte be életét.

Hübsch Adolf⁶⁰ 1830-ban született Liptószentmiklóson és 1884-ben halt meg New Yorkban. Honvédként végigharcolta a szabadságharcot, majd a paksi jesivában folytatott tanulmányok után a prágai egyetemre ment, ahol filozófiai doktorátust szerzett és az Új-Zsinagóga rabbija lett. 1866-ban kivándorolt Amerikába és a new yorki *Áhávát Heszed* zsinagóga hitszónoka, majd rabbija lett. A mérsékelt reformok híve volt, megújította a zsinagógai liturgiát, új angol nyelvű imakönyvet állított össze, iskolát alapított és sokat

Kempelen Béla: *Magyarországi zsidó és zsidó eredetű családok I.* (Budapest-1937) 121. old.

⁵³ Herzog Emil: *A zsidók története Liptó Szt-miklóson.* (Bp, 1894) 192. old.

⁵⁴ Lásd, pl.: http://search.ancestry.com.au/cgi-bin/sse.dll?uidh=000&rank=1&new=1&msT=1&gsln=Pollitzer&MSAV=1&cp=0&cpxt=0&catBucke t=rstp&sbo=t&gsbco=Sweden&noredir=true&gss=angs-c&gl=CEN_1730&gst=&ghc=50 - 2016.03.30.

⁵⁵ Uo.

⁵⁶ Gerson Politz: ? - 1777.

⁵⁷ Heller Bernát: Bacher Vilmos. In: Bacher Vilmos: *Szentírás és zsidó tudomány.* (Múlt és Jövő, Budapest-1998) 167. old.

⁵⁸ Irodalmi munkásságáról lásd: Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái I.* (Hornvánszky, Budapest-1891) 315. old. és az interneten: <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/index.htm> - 2016.03.30.

⁵⁹ Bacher Vilmos: Bacher Simon élete. A „Sáár Simon” c. verseskötetek bevezetője. Megjelent: Wien, 1894. Magyar nyelvű, gépelt példány, a Bacher család tulajdona. 17. lap.

⁶⁰ Lásd, pl.: Wise, Isaac M.: *Dr. Adolph Hübsch: A Memorial.* (New York-1885) és az interneten: <http://www.jewishencyclopedia.com/articles/7918-hubsch-adolph> -2016.04.17.

publikált. Fia: Benjamin W. Huebsch⁶¹ újságíró, fordító, diplomata, szerkesztő és könyvkiadó, (például a Viking Press alelnöke és szerkesztője) buzgó antimilitarista és az USA képviselője volt az UNESCO-ban.

Goldstein Simon⁶² 1830-ban született Liptószentmiklóson. Ifjú korában még a költészet érdekelte, héber nyelvű verseket is írt. Ügyvédi oklevelét 1859-ben kapta meg, ezzel ő lett az első „királyi szabadalommal bíró”⁶³ zsidó vallású ügyvéd Magyarországon. Fia volt Béldi Izor/Izsó⁶⁴ (1883-ig Goldstein József), ki ügyvédi hivatása mellett a *Pesti Hírlap* színházi és zenerovatát szerkesztette és emellett számos zeneirodalmi tárcát és színházi tanulmányt írt, azonkívül regényeket, drámát és operetteket.

1831-ben született Liptószentmiklóson Venetianer Albert,⁶⁵ ki majd a Tolna megyei Faddra költözik, ahol rabbi; majd Kecskemétre, ahol dájánként⁶⁶ szolgálja a zsidóságot. Legidősebb fia: Sándor,⁶⁷ majd teológia doktor és református pap lesz, míg harmadik fiúgyermek: Venetianer Lajos.⁶⁸ Ő a budapesti Rabbiképző Intézetben szerzett rabbi diplomát, a Magyar Királyi Tudományegyetem Bölcséleti Karán doktori fokozatot, majd csurgói rabbi. Itt kihasználta, hogy még Kolozsvárott magyar és német nyelvekből tanári diplomát is szerzett és tanított abban a híres gimnáziumban, hol annak idején Csokonai Vitéz Mihály is). Innét Lugosra hívták meg rabbinak, 1897-től haláláig újpesti főrabbinaként szolgált a zsidóságot.

Alelnöke volt az Országos Rabbiegyesületnek, tagja volt az Országos Rabbiképző Intézet vezérőrbizottságának és tanított is az Intézetben, amint akkoriban mondták: a Szemináriumban. Legismertebb műve: *A magyar zsidóság története. A honfoglalástól a világháború kitöréséig különös tekintettel gazdasági és művelődési fejlődésére*⁶⁹.

⁶¹ Huebsch, Benjamin W.: 1876 - 1964. Lásd, pl.: https://www.worldcat.org/search?q=su%3AHuebsch%2C+Benjamin+W.&q=hot_subject - 2016.04.22.

⁶² Goldstein Simon: 1830 - 1908. Lásd bővebben, pl.: Ujvári Péter ed.: *Zsidó lexikon*. (A Zsidó lexikon kiadása-Budapest, 1929) 916. old.

⁶³ Ujvári Péter ed.: *Zsidó lexikon*. (A Zsidó lexikon kiadása-Budapest, 1929) 916. old.

⁶⁴ Béldi Izor: 1867 - 1926. Lásd bővebben, pl.: <http://vmek.oszk.hu/02100/02139/html/sz02/343.html> - 2016.05.10 és <http://mek.oszk.hu/04000/04093/html/0113.html> -2016.05.10.

⁶⁵ Venetianer Albert: 1831 - 1897. Köszönöm az adatokat Kövér Andrásnak, ki Venetianer Albert ükunokája. Lásd publikációit a Venetianer-családról: <http://www.izrael-immanuel.net/?p=3557> - 2016.04.22 és A Venetianer fivérek. "Főrabbi, református lelkész és katolikus pap". Egy Morvaországból származó, Magyarországon élő zsidó család története a 19. sz. második felében. In: "A szívnek van két rekesze" Tanulmánykötet Prof. Dr. Schweitzer József tiszteletére, 90. születésnapja alkalmából. (Budapest-L'Harmattan, 2012) /Studia Hebraica Hungarica, 2 / MTA Judaisztikai Kutatócsoport ÉRTESÍTŐ, 19/. 465-486. oldalak.

⁶⁶ A vallási bíróság (bét-din) egyik tagja, vallási bíró, törvénytudós.

⁶⁷ Venetianer (Velentszei) Sándor: 1853 - 1902. Lásd, pl.: <http://www.izrael-immanuel.net/?p=3657> - 2016.04.22 és <http://mek-oszk.uz.ua/04000/04093/html/szocikk/15286.htm> -2016.04.22.

⁶⁸ Venetianer Lajos: 1867 - 1922. Lásd, pl.: <http://mek-oszk.uz.ua/04000/04093/html/szocikk/15285.htm> -2016.04.22.

⁶⁹ DR. VENETIANER LAJOS újpesti főrabbi, Ferencz József Országos Rabbiképző Intézet tanára: A MAGYAR ZSIDÓSÁG TÖRTÉNETE. A HONFOGLALÁSTÓL A VILÁGHÁBORÚ KITÖRÉSÉIG KÜLÖNÖS TEKINTETTEL GAZDASÁGI ÉS MŰVELŐDÉSI FEJLŐDÉSÉRE. (FŐVÁROSI NYOMDA RÉSZVÉNYTÁRSASÁG-Budapest, 1922) – első kiadás. Interneten: https://www.google.hu/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=3&ved=0ahUKEwjptty3kqLM_AhWH_SwKHcJeDCAQFggnMAI&url=http%3A%2F%2Fmtdportal.extra.hu%2Fbooks%2FA_magyar_zsidóság_története.pdf&usq=AFQjCNEt5oSlDHxqXH9JEJnOqTj7wdvjFg&sig2=Y364TKVft3f4

Stern Pál (József)⁷⁰ 1832-ben született zsidó családban, de 1853-ban megkeresztelkedett és Szent Benedek-rendi szerzetes, áldozópap, tanár és theologiai doktor lett. Esztergomban volt először gimnáziumi tanár, majd Pannonhalmán és Sopronban. 1874-től a kőszegi katolikus gimnázium igazgatója és a „*mathematika tudós professzora*”⁷¹, valamint a Bencés-rendház főnöke volt haláláig.

Pollák Ká/a/im⁷² 1834-ben született Liptószentmiklóson és 1905-ban halt meg Budapesten. Szülővárosában, majd a pozsonyi és a sátoraljaújhelyi jesívákban tanult. Ezután Prágába került, ahol tanítói képesítést szerzett. Érsekújvár, Kácsfalu, Szekszárd, Hódmezővásárhely és Óbuda tanítói pályájának állomásai. 1875-től több pesti iskolában, mint székesfővárosi tanító tanított, nyugállományba vonulásáig. Számos cikke, közleménye mellett 13 könyve jelent meg. Tankönyveit (pl.: *Természettan, Tér- és alaktan, Elemi mértan, A rajztanítás kézikönyve*) sokáig használták, de a zsidó iskolákban és a hebraisztikával foglalkozók körében a legismertebb, és mindmáig használt kézikönyve a Pollák-féle *Héber-magyar teljes szótár*, amelynek 1881-es első kiadása óta számos utánnomása jelent meg.

1836-ban született Liptószentmiklóson Littmann Izidor⁷³, vasúti felügyelő, a Császári és Királyi Szabadalmazott Osztrák Vaspálya Társaság budapesti állomásfőnöke (Nyugati pályaudvar).⁷⁴ Megkapta a Koronás Arany Érdemkereszt (1878)⁷⁵ és a Ferenc József Rend lovagkeresztje (1881)⁷⁶ kitüntetések.

1839-ben, Liptószentmiklóson született Tedesco Bernát⁷⁷, a Magyar Királyi Államvasutak főellenőre, felügyelője, a kereskedelmi ügyosztály ügyosztályfőnöke,⁷⁸ a Ferenc József Rend lovagkeresztjének kitüntetettje (1881)⁷⁹, ki tagja volt a szabadkőműves „Deák Ferencz a Testvériséghez (Budapest)” páholynak.⁸⁰

Eichner Soma⁸¹ 1849-ben született Liptószentmiklóson. Korának közismert újságírója,

[XsjsfhWtJg&bvm=bv.119745492,d.bGg&cad=rja](#) -2016.04.22.

⁷⁰ Stern Pál (József): 1832 - 1885. Lásd, pl.: Zánthy Bódog: dr. Stern Pál. In: Értesítő a kőszegi kath. kis gymnasiumról 1884-85. Szerk. Freh Alfonz. (Kőszeg. Td. Feigl Frigyes. 8r. 40 1. és <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/s/s24914.htm> -2016.04.17.

⁷¹ Kincs István: Kőszegi zarándokok. In: *Kőszeg és Vidéke* 1927. 06. 02. 47. évfolyam 27. szám. 1. old. Az interneten: <http://www.koszeg-konyvtar.hu/sites/default/files/1927-06-12.pdf> -2016.05.10.

⁷² Pollák Káim: 1834 - 1905. Lásd bővebben: Biró Tamás: KÉT NYELV, KÉT VILÁG HATÁRÁN. A SZOMBATI KAKAÓS KALÁCSRÓL, POLLÁK KAIM HÉBER SZÓTÁRA KAPCSÁN. In: Koltai Kornélia (ed.): *A szívnek van két rekesze. Tanulmánykötet Prof. Dr. Schweitzer József tiszteletére, 90. születésnapja alkalmából.* (L' Harmattan – Magyar Hebraisztikai Társaság-Budapest:, 2012) 377-391. old.

⁷³ Littmann Izidor: 1836 - 1918.

⁷⁴ http://library.hungaricana.hu/hu/view/BPLAKCIMJEGYZEK_03_1883-1884/?pg=199&layout=s - 2016.04.27.

⁷⁵ <http://adatbazisonline.hu/adatbazis/minisztertanacsi-jegyzokonyvek-1867-1944/adatlap/56910> - 2016.04.27.

⁷⁶ <http://adatbazisonline.hu/adatbazis/minisztertanacsi-jegyzokonyvek-1867-1944/adatlap/57059> - 2016.04.27.

⁷⁷ Tedesco Bernát: 1839 - 1929.

⁷⁸ Lásd: http://library.hungaricana.hu/hu/view/ORSZ_KOZL_MagyarVasutiEvkonyv_01/?pg=312&layout=s - 2016.04.17.

⁷⁹ Lásd: <http://adatbazisonline.hu/en/adatbazis/minisztertanacsi-jegyzokonyvek-1867-1944/adatlap/58471> -2016.04.15.

⁸⁰ <http://deakpaholy.hu/szemely/tedesco-bernat> -2016.04.15.

⁸¹ Eichner Soma: 1849 - 1939. Lásd bővebben, pl.: Ujvári Péter ed.: *Zsidó lexikon.* (A Zsidó lexikon

lapszerkesztője volt Budapesten. A *Neue Freie Presse*, a *Pester Lloyd* újságírója, az *Ungarische Information* és a *Budapester Sonn- und Montags Zeitung* szerkesztője és laptulajdonosa.

Naschér Sinai Simon⁸² 1841-ben született Liptószentmiklóson. Berlinben tanult a híres *Hochschule (Lehranstalt) für die Wissenschaft des Judentums*⁸³, ahol a filozófia doktora címet is megszerezte. Berlinben volt hitszónok-rabbi. Több német nyelvű könyv szerzője, de például Reviczky Gyula költeményeit is lefordította német nyelvre.

Bacher Simon egyik fia: Bacher Vilmos/Wilhelm 1850-ben született Liptószentmiklóson. Elemi iskolai tanulmányait a Turóc vármegyei Szucsányban, majd szülővárosában, a zsidó alreál iskolában végezte. Besztercebányán és Pozsonyban, az evangélikus líceumban képezte tovább magát és tett érettségit. 1867-ben, 17 évesen, szüleivel és testvéreivel együtt Pestre költözött és felvételt nyert a pesti Magyar Királyi Tudományegyetemre.

1868-ban Breslauba, az akkori szóhasználatnál Boroszlóba⁸⁴ ment tanulni, az ottani híres Rabbiképzőbe, a *Jüdisch-Theologisches Seminar*⁸⁵, a „Wissenschaft des Judentumsnak”⁸⁶, „a zsidóság tudományának” egyik fellegvárába. 20 évesen, 1870-ben a lipcsei egyetemen szerzett doktori fokozatot.⁸⁷ Rabbivá 1876-ban avatták, Breslauban. Még az évben meghívták Szegedre, Löw Lipót⁸⁸ megüresedett rabbi-székébe⁸⁹. 1877-ben, az akkor megnyíló budapesti Országos Rabbiképző Intézetbe invitálták tanárnak. 36 éven át, 1913-ban bekövetkezett haláláig tanított⁹⁰ itt. 1907-től, Bloch Mózes nyugállományba vonulásától,⁹¹ rektora volt az intézménynek, sajnálatosan korán bekövetkezett haláláig.

Bacher Vilmos önálló munkái, kötetei, könyvei száma: 56. Ezek mellett 53 folyóiratnak volt cikkíró munkatársa és mintegy 800 tudományos dolgozata jelent meg⁹² németül,

kiadása-Budapest, 1929) 216. old.

⁸² Naschér Sinai Simon: 1841 - 1901. Lásd bővebben, pl.: Ujvári Péter ed.: *Zsidó lexikon*. (A Zsidó lexikon kiadása-Budapest, 1929) 639. old.

⁸³ Lásd, pl.: *Festschrift zum 50 jährigen Bestehen der Hochschule für die Wissenschaft des Judentums in Berlin*. (Berlin-Philo, 1922).

⁸⁴ Ma Wrocław a város neve.

⁸⁵ Lásd, pl.: *Festschrift zum 75-jährigen Bestehen des jüdisch-theologischen Seminars*. 2 Bände. (Breslau-M. & H. Marcus, 1929) és <http://www.jewishencyclopedia.com/articles/9059-judisch-theologisches-seminar-franckelscher-stiftung> -2016.05.10.

⁸⁶ Lásd, pl.: Michael Brenner, Stefan Rohrbacher (Hrsg.): *Wissenschaft vom Judentum. Annäherungen nach dem Holocaust*. (Göttingen-Vandenhoeck & Ruprecht, 2000); Carlebach, Julius, (Hrsg.): *Wissenschaft des Judentums. Anfänge der Judaistik in Europa*. (Wissenschaftliche Buchgesellschaft-Darmstadt, 1992).

⁸⁷ Disszertációja: *Nizâmi's Leben und Werke, und der Zweite Theil des Nizâmi'schen Alexanderbuches, mit persischen Texten als Anhang*. (Leipzig, 1871).

⁸⁸ Löw Lipót: 1811 - 1875.

⁸⁹ Löw Lipót egyik fia: Löw Immanuel ugyanis még Berlinben tanult a *Wissenschaft des Judentums* másik fellegvárában, a *Lehranstalt für die Wissenschaft des Judentums*ban.

⁹⁰ Bacher 1878-ban a tábori rabbija volt a Bosznia-Hercegovinába bevonuló, azt okkupáló osztrák-magyar haderőnek és a főhadiszálláson teljesített katonai szolgálatot.

⁹¹ Bloch Mózes 62 évesen lett a budapesti Országos Rabbiképző Intézet rektora és 92 éves koráig töltötte be e tisztséget, megtisztelő feladatot.

⁹² Blau Lajos: *Bacher Vilmos élete és működése 60-ik születésnapja tiszteletére*. (Athenaum Irodalmi és Nyomdai Rt., 1910) és Friedman Dénes: *Pótlás Blau Lajos "Bacher Vilmos irodalmi munkássága" című munkájához. Iratainak teljes bibliográfiája, 1910-1914*. (Budapest, 1928). In: Kőbányai János szerk.: *Bacher Vilmos: Szentírás és zsidó tudomány*. (Múlt és Jövő-Budapest, 1998) 187-218. old.

héberül, angolul, franciául és magyarul. Bacher Vilmos rabbi-nemzedékeket felnevelő munkássága mellett nagy érdeme a zsidó tudományosságban a talmudi hagyomány rendszerezése a filológus pontosságával, az akkor még újdonságnak számító történeti-kritika módszereivel. Érdeklődésének és munkásságának egyik területe az ágáda⁹³ kutatása volt.⁹⁴

Munkásságának másik területe a héber és a keleti nyelvek (arab, perzsa) grammatikai kutatása, de nem önmagában, hanem a Szentírás magyarázatának történetével karöltve. A nyelv kutatás mellett a középkor bölcséleti, filozófiai vizsgálódásai is gazdagították ezt az exegezist.⁹⁵

Bachernek a költészet iránti affinitása egyértelműen megmutatkozott a perzsa költészet, a perzsa-zsidó és a perzsa-arab irodalmi érintkezések tanulmányozásában, publikálásában és fordításában.⁹⁶ A XX. század elején megjelenő Jewish Encyclopedia és az Encyclopaedia Britannica szócikk-írójaként pedig a zsidó tudományosság közkinccsé tételében játszott nemzetközileg is jelentős szerepet. A tudományokban elért eredményeiről így írt Heller Bernát,⁹⁷ ki tanítványa volt Bachernek, és a Rabbiképző szintén jelentős tudományos tevékenységet végzett professzora: „Egy munkás emberélet gazdag tartalmául beillenék akár az agáda-kutatás önmagában, akár a zsidó szentírás-magyarázatnak és nyelvtudománynak története, melyet Bachernek köszönhetünk. De amit azon felül végzett, az is elegendő volna néhány egyetemi tanszéknek, néhány akadémiai tagságnak megszolgálására.”⁹⁸

Bacher, fent említett úttörő tudományos tevékenysége mellett, jelentős szerepet játszott a XIX. század végi és a XX. század eleji zsidó szellemi élet „intézményeinek”

⁹³ Az agáda arámi eredetű héber szó, jelentése: elbeszélés, történet, monda.

⁹⁴ E munkásságának egyik, újra kiadott produktuma: Dr. Bacher Vilmos: *A babylóniai amórák agadája*. Magyar Zsidó Tudományok 3. kötet. (Gabbiano Print Kft.-Budapest, 2007) 12 és 142 lap.

⁹⁵ Ez irányú munkásságáról lásd:

- A Magyar Zsidó Tudományok könyvsorozat 6. köteteként újra kiadva (Gabbiano Print Kft.-Budapest, 2010): A középkori zsidó vallásbölcsészek szentírásmagyarázata Maimûni előtt. In: *AZ ORSZÁGOS RABBIKÉPZŐ-INTÉZET ÉRTESÍTŐJE AZ 1891-92-IKI ISKOLAÉVRŐL*. Budapest, 1892. VIII és 142 lap.
- A Magyar Zsidó Tudományok könyvsorozat 7. köteteként újra kiadva (Gabbiano Print Kft.-Budapest, 2013): Maimûni Mózes szentírásmagyarázata. In: *AZ ORSZÁGOS RABBIKÉPZŐ-INTÉZET ÉRTESÍTŐJE AZ 1895-96-IKI ISKOLAÉVRŐL*. Budapest, 1896. XII és 164 lap.

⁹⁶ Például:

- Két zsidó-perzsa költő. Sáhín és Imráni. (Első fele). In: *A BUDAPESTI ORSZÁGOS RABBIKÉPZŐ-INTÉZET ÉRTESÍTŐJE AZ 1906-1907-iki ISKOLAÉVRŐL*. Budapest, 1907. 116 lap. Németül: Zwei jüdisch-persische Dichter. Scähin und Imrani. (Erste Hälfte). 124 lap.
- Két zsidó-perzsa költő. Sáhín és Imráni. (Második fele). In: *A BUDAPESTI ORSZÁGOS RABBIKÉPZŐ-INTÉZET ÉRTESÍTŐJE AZ 1907-1908-iki ISKOLAÉVRŐL*. Budapest, 1908. 193 lap. Németül: Zwei jüdisch-persische Dichter. Scähin und Imrani. (Zweite Hälfte). 196 lap.
- A jemeni zsidók héber és arab költészete. In: *A BUDAPESTI ORSZÁGOS RABBIKÉPZŐ-INTÉZET ÉRTESÍTŐJE AZ 1909-1910. TANÉVRŐL*. Budapest, 1910. 90+56 lap. Németül: Die hebräische und arabische Poesie der Juden Jemens. 100+56 lap.

⁹⁷ Heller Bernát: 1871 - 1943. Sokoldalú, külföldön is ismert tudományos munkássága többek között a bibliatudományra, a héber mesekutatásra, az iszlám mese-, monda- és legendavilág tanulmányozására, valamint a magyar mesék és mondák kapcsolatainak vizsgálatára és az összehasonlító irodalomtörténetre terjedt ki.

⁹⁸ Heller Bernát: Bacher Vilmos. Zsidó Plutarchos II. Népszerű zsidó könyvtár 19. Budapest, 1927. In: Kőbányai János szerk.: Bacher Vilmos: *Szentírás és zsidó tudomány*. (Múlt és Jövő-Budapest, 1998) 179. old.

megteremtésében és fenntartásában. Bánóczi Józseffel⁹⁹ együtt megindította¹⁰⁰ és éveken át szerkesztette¹⁰¹ a Magyar-Zsidó Szemlét,¹⁰² az első magyar zsidó tudományos folyóiratot, amely a világ zsidó tudományosságában is jelentős szereppel bírt.

Blau Lajosnak¹⁰³ - ki Bachert követte a Rabbiképző rektori székében - szavaival: „*a magyar irodalom törzsébe új ágat plántál.*”¹⁰⁴ Bacher egyik alapítója, és szellemi atyja volt az IMIT-nek, az Izraelita Magyar Irodalmi Társulatnak, amelynek évkönyvei - a kezdetekben Mezey Ferencsel¹⁰⁵ együtt szerkesztette¹⁰⁶ - jelentős dolgozatokat, kutatási eredményeket közöltek. Bacher neve „fémjelzi”, nagy része van az IMIT-Biblia, e zsidó részről első magyar nyelvű Biblia-fordítás elkészültében, megjelenésében, kiadásában.¹⁰⁷

1913-ban, Hevesi Simon,¹⁰⁸ a tanítvány, a Rabbiképző professzora és a Dohány utcai zsinagóga főrabbija a következőket mondta temetésén: „*Ez volt Bacher Simon fia, Bacher Vilmos, az írástudó, a hagyomány-kutató, a rózsakertek poétája, a mélylelkű exegéta. Világtekintély volt. Megértése előtt egység volt a zsidóság egész több évezredes nehéz literatúrája, héber, arámi, arab vagy perzsa, görög vagy újkori nyelv ruhájában. Egymás fölé alakuló rétegekben, mint Biblia, midrás, Misna, Talmud, kommentár, bölcsészeti: élő egységnek mutatkozott szelleme előtt a zsidó irodalom, lelkével rokon, véle is egy.*”¹⁰⁹

„*Bacher eredeti lángelme volt-e?*” Tette fel a kérdést Heller Bernát, majd meg is válaszolta: „*Ha igaz, hogy a feladatot a lángelme meglátja, a tehetség megoldja, akkor Bacher Vilmos lángelméjének valóban komoly a fogyatkozása: ő az új feladatokat nemcsak meglátta, hanem hozzá is fogott a megoldásukhoz, s Isten kegyelmével nagyrészt maga meg is oldotta.*”¹¹⁰

Egy késői gesztus a Magyar Tudományos Akadémiától, hova Gyulai Pál¹¹¹ ajánlotta Bacher Vilmost, de azzal utasították el felvételét, hogy „*ne engedjük be a Talmudot az*

⁹⁹ Bánóczi József: 1849 - 1926. Tanár, író, filozófus, irodalomtörténész. Az Országos Rabbiképző Intézet tanára, az Országos Izraelita Tanítóképző igazgatója, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja, a „Fehér Kereszt Gyermekkórház” egyik alapítója, titkára, majd alelnöke.

¹⁰⁰ 1884-ben.

¹⁰¹ 1893-ig.

¹⁰² A Magyar Zsidó Szemle Új folyama 2004-ben indult útjára az Országos Rabbiképző-Zsidó Egyetem és a Magyar Tudományos Akadémia Zsidó Vallástudományi Kutatócsoportja gondozásában.

¹⁰³ Blau Lajos: 1861 - 1936. Lásd bővebben: Oláh János: Bevezetés. In: Dr. Blau Lajos: *Az ózsidó bűvészet*. Magyar Zsidó Tudományok 1. kötet. (Gabbiano Print Bt.-Budapest, 2005) 3-6. old.

¹⁰⁴ Blau Lajos: Bacher Vilmos. In: *IMIT Évkönyv - 1911*. Budapest. 13. old.

¹⁰⁵ Mezey Ferenc: 1860 - 1927. Ügyvéd, az Országos Rabbiképző Intézet vezérőlbizottságának elnöke, az Országos Izraelita Tanítóképző igazgatótanácsának ügyvezető elnöke, a budapesti Zsidó Múzeum megalapításának egyik kezdeményezője.

¹⁰⁶ 1895 és 1900 között.

¹⁰⁷ 1898 és 1907 között jelentek meg kötetei.

¹⁰⁸ Hevesi Simon: 1868 - 1943. Rabbí, főrabbi majd vezető-főrabbi, vallásfilozófus. Az Országos Rabbiképző Intézet tanára és az Országos Magyar Izraelita Közművelődési Egyesület (OMIKE) alapítója.

¹⁰⁹ Idézi: Frojimovics Kinga - Komoróczy Géza - Pusztai Viktória - Stribik Andrea: *A zsidó Budapest I.* (Városháza – MTA Judaisztikai Kutatócsoport-Budapest, 1995) 315. old.

¹¹⁰ Heller Bernát: Bacher Vilmos. Zsidó Plutarchos II. Népszerű zsidó könyvtár 19. (Budapest, 1927) In: Kőbányai János szerk.: *Bacher Vilmos: Szentírás és zsidó tudomány*. (Múlt és Jövő-Budapest, 1998) 186. old.

¹¹¹ Gyulai Pál: 1826 - 1909. Irodalomtörténész, költő, író, prózaíró, egyetemi tanár, műkritikus, a Kisfaludy Társaság elnöke, a Magyar Tudományos Akadémia tiszteleti tagja, a magyar főrendiház tagja és jegyzője.

*Akadémiára*¹¹²: 1989-ben az MTA I. (Nyelv- és Irodalomtudományok) Osztályának Judaisztikai Kuratóriuma elhatározta, hogy évente¹¹³ Bacher Vilmos emlékelőadás kell tartani és utána a felkért előadónak Bacher Vilmos emlékermet adnak át.¹¹⁴

2013 december 4-én, a Bacher-család, az MTA TKKI¹¹⁵ Judaisztikai Kutatócsoport és az OR-ZSE megemlékezést tartott Bacher Vilmos halálának századik évfordulója alkalmából a Salgótarjáni úti zsidó temetőben, a Lajta Béla¹¹⁶ tervezte, Bacher Vilmos és neje felújított síremlékénél.¹¹⁷

Sipos (Spitz) Ignác¹¹⁸ 1850-ben született Liptószentmiklóson. 60 éven át volt újságíró, olyan német nyelvű lapoknál dolgozott, szerkesztett és főszerkesztett, mint az *Ungarischer Lloyd*, a *Pester Lloyd*, a *Neues Pester Journal* majd a *Neues Politisches Volksblatt*.¹¹⁹ Hegedüs Géza¹²⁰ írta róla: „...annak a pesti értelmiségnek a jellegzetes alakja volt, amely teljesen magyar-német bilingvis nyelven beszélt. (...) a budapesti magyar polgári publicisztikának egyik nevezetesen okos és népszerű alakja volt...”¹²¹

1850-ben született Baneth Eduárd (Jehezkél) is, Baneth Jerahmiél Dov Bernhard¹²², a helyi rabbi és Stössl Golde házasságából. Apjától, majd különböző jesivákon tanult, a berlini egyetemen szerzett doktori fokozatot, majd krotschini rabbi lett. 1895-ben meghívást kapott a berlini Lehranstalt für Wissenschaft des Judentums katedrájára, és lett e modern hitelveket valló iskola híres, generációkat felnevelő talmudtanára. Fia: David Cvi Hartwig Baneth¹²³, a

¹¹² A BOLDOGSÁG SERLEGE. A világ egyik legrégebbi zsidó családjának emlékeit őrzi és idézi a kései utód: Bacher Ernő gyémántdiplomás mérnök. In: *Új Élet*. A Magyar Izraeliták Lapja. XVII. évf. 22. szám/1962. november 15. 3. old.

¹¹³ Sajnálatos, de ez nem valósult meg, eddig csak 11 előadás hangzott el.

¹¹⁴ Lásd: *MTA Judaisztikai Kutatócsoport ÉRTESÍTŐ 3. szám / 1990. december. 2. old.* az interneten: <http://docplayer.hu/11310249-A-pdf-fajlok-elektronikus-an-kereshetoek-a-dokumentum-hasznalataval-elfogadom-az-europeana-felhasznaloi-szabalyzatot.html> -2016.04.03.

¹¹⁵ Magyar Tudományos Akadémia Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézet.

¹¹⁶ Lajta Béla (eredetileg: *Leitersdorfer Béla*): 1873 - 1920. Műépítész, az ő neve jelenti itthon a nemzeti építészeti és a modernizmus egymásra találását.

¹¹⁷ Lásd: <https://www.btk.elte.hu/hir?id=NW-1582> – 2016.04.03. A sír megtalálható: Budapest, Salgótarjáni úti temető: középső út – 1. szakasz I. sír.

¹¹⁸ Sipos (Spitz) Ignác: 1850 - 1928.

¹¹⁹ Lásd: Ujvári Péter ed.: *Zsidó lexikon*. (A Zsidó lexikon kiadása-Budapest, 1929) 686. old. és Hegedüs Géza: *Előjátékok egy önéletrajzhoz*. (Fapadoskönyv.hu Kiadó, 2013) In: https://books.google.hu/books?id=VFB2AgAAQBAJ&pg=PT227&lpg=PT227&dq=sipos+ign%C3%A1c+heged%C3%BCs&source=bl&ots=gKaCTgo2a8&sig=O6hWGyQFw9gbzQ1Bxzt37fT-5QM&hl=hu&sa=X&ved=0ahUKEwj0jeG96pLMAhUE_iwKHZmRAuMQ6AEIGjAA#v=onepage&q=sipos%20ign%C3%A1c%20heged%C3%BCs&f=false -2016.04.17.

¹²⁰ Hegedüs Géza: 1912 - 1999. Lásd bővebben, pl.: http://mandarchiv.hu/cikk/457/Hegedus_Geza_100 -20015.04.18.

¹²¹ Hegedüs Géza: *Előjátékok egy önéletrajzhoz*. (Fapadoskönyv.hu Kiadó, 2013) In: https://books.google.hu/books?id=VFB2AgAAQBAJ&pg=PT227&lpg=PT227&dq=sipos+ign%C3%A1c+heged%C3%BCs&source=bl&ots=gKaCTgo2a8&sig=O6hWGyQFw9gbzQ1Bxzt37fT-5QM&hl=hu&sa=X&ved=0ahUKEwj0jeG96pLMAhUE_iwKHZmRAuMQ6AEIGjAA#v=onepage&q=sipos%20ign%C3%A1c%20heged%C3%BCs&f=false -2016.04.17.

¹²² Baneth Jerachmiel Dov Bernhard: 1815 - 1871. Lásd bővebben, pl.: Cohn-Sherbok, Dan: *The Dictionary of Jewish Biography*. (Continuum-London-New York, 2005) 22. old. és Ujvári Péter ed.: *Zsidó lexikon*. (A Zsidó lexikon kiadása-Budapest, 1929) 84. old.

¹²³ Baneth David Cvi Hartwig: 1893 - 1973. Lásd bővebben, pl.: Ujvári Péter ed.: *Zsidó lexikon*. (A Zsidó lexikon kiadása-Budapest, 1929) 84. old. és http://www.blackwellreference.com/public/tocnode?id=g9780631187288_chunk_g97806311872887_s

jeruzsálemi Héber Egyetem arab nyelv- és irodalom professzora volt.

Herzog Emil, polgári-iskolai okleveles tanár és Budapest székesfőváros községi tanítója is 1850-ben született Liptószentmiklóson. 1869-ben a budapesti Országos Izraelita Tanítóképzőbe vétetett föl, hol 1871-ben tanítói képesítést szerzett. 1873-tól 1876-ig a Budapesti Tudományegyetemet látogatta, hol a nyelv- és történelem szakcsoport tantárgyainak tanítására feljogosító polgári iskolai tanári oklevelet nyert. Ő írta meg *A zsidók története Liptó Szt-miklóson* című könyvet, amely 1894-ben jelent meg.¹²⁴

Sturm Albert 1851-ben született Liptószentmiklóson és 1909-ban halt meg Budapesten. Eredetileg jogot tanult, majd középiskolai tanári oklevelet szerzett, de az újságírás és szerkesztés volt az igazi élete. Először Bécsben újságíróskodott, majd Budapestre költözvén egyik alapítója a *Neues Pester Journal*nak, a későbbiekben pedig a *Pester Lloyd* újságírója lett. A *Budapesti Tudósítónak* és *Budapester Correspondenz*nek, amelyek a kormány félhivatalos orgánumai voltak, a munkatársa. 1887-1901 között az *Országgyűlési Almanach*ot szerkesztette. Ő honosította meg az országgyűlési tudósítások kritikai formáit a budapesti hírlapokban. Műfordítóként is jelentőset alkotott, például lefordította német nyelvre *Arany János: Buda halála (König Buda's Tod)* című művét, amiért a Kisfaludy Társaság tagjainak sorába választotta. Írt színművet is: *A vértanú* című, öt felvonásos tragédiát. 13

Megkapta a porosz Sasrend IV. (1901) és a perzsa Nap- és Oroszlánrend III. osztályájú kitüntetésekét (1901) és a Ferencz József-rend tiszti keresztjét (1903).

Sturm Albert érdeme volt a „Szünidei gyermekelep” nevű egyesület megalapítása, amely a nyári iskolai szünidőben több száz szegény budapesti gyermeket üdültetett vidéken. Sturm Albert nevéhez köthető, ő javasolta egyik, a *Pester Lloyd*ban megjelent egyik cikkében, a temetési koszorúk megváltását, tehát a koszorúkra szánt pénz jótékony célra való felajánlását.¹²⁵

1853-ban született Havas (Hoselitz) Ignác¹²⁶ államvasúti főmérnök, a Magyar Királyi Államvasutak ellenőre.

1854-ben született Klein Ede¹²⁷, kit 1879-ben Andrassy Gyula gróf Gyula fiát korrepetálta és Andrassy Sándor gróftól készítette elő a jogi vizsgákra, később Andrassy Aladár gróf megbízta családi levéltárának rendezésével. Ezt követően ügyvédi irodát nyitott és Szepesi városának képviselője volt Abaúj-Torna vármegye törvényhatósági bizottságában.¹²⁸

Egészen más pályát futott be, más irányban tevékenykedett az 1857-ben Liptószentmiklóson született Diner (Diener)-Dénes József. A zsidó elemi- és az alreál iskolai tanulmányai után Zólyomban, Bécsben és Drezdában járt középiskolába. Egyetemi éveit Drezdában, Brüsszelben, Párizsban és Bécsben töltötte, mérnöki stúdiumokat hallgatott, valamint archeológiát, művészettörténetet és filozófiát. 1881-ben a Magyar Nemzeti Múzeum alkalmazottja lett, ekkor még művészettörténeti témákkal foglalkozott. Több, az akkori időkben közkedvelt és sokak által forgatott újságban (*Neues Pester Journal*, *Pester Lloyd*, *Magyar Újság*) publikált.

Majd Berlinben élt, ahol a szintén liptószentmiklósi születésű Fischer Sámuel, az S.

[s1-58](#) -2016.04.22.

¹²⁴ <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/h/h08202.htm> -2016.04.27.

¹²⁵ Herzog Emil: *A zsidók története Liptó Szt-miklóson*. (Bp, 1894) 281-282. old.

¹²⁶ Havas (Hoselitz) Ignác: 1853 - 1920.

¹²⁷ Klein Ede: 1854 -?.

¹²⁸ <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/k/k11367.htm> -2016.04.27.

Fischer Verlag alapítója által támogatott *Freie Bühne* c. folyóirat munkatársa volt. 1905-10 között Budapesten a *Munka Szemléje* c. szociológiai folyóirat szerkesztője, főmunkatársa az *Irodalmi Szalon* c. folyóiratnak, az *Irodalmi Szalon Kölcsonzó*, az első modern kölcsönkönyvtárnak a megalapítójaként tevékenykedett. Tagja volt a szabadkőműves Martinovics-páholynak, pl.: Ady Endrével¹²⁹, Jászi Oszkárral¹³⁰, Biró Lajossal¹³¹, Kunfi Zsigmonddal¹³², Rónai Zoltánnal¹³³, Reinitz Bélával¹³⁴ egyetemben. 1906-ban írta meg *Leonardo da Vinci és a renaissance kialakulása* című művét, amely egyik első megnyilvánulása a marxista szemléletű művészettörténet-írásnak.

Diner-Dénes József a XX. század elején kapcsolódott be a szociáldemokrata mozgalomba. 1918-ban a Károlyi-, majd 1919-ben a Berinkey-kormány külügyi államtitkára lett. A Tanácsköztársaság/Proletárdiktatúra idején Párizsban teljesített diplomáciai szolgálatot, a bukás után már nem tért vissza Magyarországra, Bécsben, Prágában és Párizsban élt. A szocialista *Le Populaire* újság munkatársa volt, de könyveket is írt, pl.: 1927-ben írta meg a *La Hongrie*¹³⁵ című könyvét, amelyhez a későbbi francia miniszterelnök, a zsidóságot soha meg nem tagadó Léon Blum¹³⁶, kinek Diner-Dénes József a baráti köréhez tartozott, írt előszót.

1933-ban jelent meg francia nyelven Karl Marxról¹³⁷ szóló műve¹³⁸, szintén Léon Blum előszavával. Sokirányú tevékenységeit az is jelzi, hogy az egyik szervezője volt 1919-ben a

¹²⁹ Ady Endre (*diósadi Ady András Endre*): 1877 - 1919.

¹³⁰ Jászi (*Jakubovits*) Oszkár: 1875 - 1957. Lásd, pl.: Magyar Életrajzi Lexikon. (Akadémiai-Budapest, több kiadás) és az interneten: <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/index.html> -2016.05.08. és Pelle János: Jászi Oszkár. Életrajzi, eszme- és kortörténeti esszé. (Kairosz-Budapest, 2001).

¹³¹ Biró (*Blau*) Lajos: 1880 - 1948. Író, Ady egyik legjobb barátja. Angliában, Korda (Kellner) Sándorral együtt teremtik az angol filmgyártást, például Biró írta a *VIII. Henrik magánélete* című világsikerű film forgatókönyvét. Lásd, pl.: Magyar Életrajzi Lexikon. (Akadémiai-Budapest, több kiadás) és az interneten: <http://mek.oszk.hu/01100/01149/html/biro.htm> -2016.05.03.

¹³² Kunfi (apja a *Kunstätter* családnévről magyarosított) Zsigmond: 1879 - 1929. Politikus, irodalomtörténész, lapszerkesztő, újságíró, fordító, Magyarország tárca nélküli munkaügyi és népjóléti minisztere, Magyarország horvát–dalmát–szlavón tárca nélküli minisztere, Magyarország közoktatásügyi minisztere, Magyarországi Tanácsköztársaság közoktatásügyi népbiztosa. Lásd, pl.: Ujvári Péter ed.: *Zsidó lexikon*. (A Zsidó lexikon kiadása-Budapest, 1929) 517. old. és Erényi Tibor: *Kunfi Zsigmond. Életek és korok*. (Akadémiai-Zrínyi-Budapest, 1974).

¹³³ Rónai (*Rosenthal*) Zoltán: 1880 - 1940. Ügyvéd, szociológus, szociáldemokrata politikus, a Károlyi-kormány kultuszminisztere, Berinkey-kormányban államtitkár volt Peidl Gyula munkaügyi és népjóléti miniszter mellett. A Tanácsköztársaság kikiáltása után a Forradalmi Kormányzótanács tagja, igazságügyi népbiztos, a Tanácsköztársaság alkotmányának kidolgozója. Lásd, pl.: Kovács I. Gábor szerk.: *Diszkrimináció emancipáció-asszimiláció diszkrimináció. Magyarországi egyetemi tanárok életrajzi adattára 1848–1944 I. Zsidó és zsidó származású egyetemi tanárok*. (ELTE Eötvös-Budapest, 2002) 122-124. old.

¹³⁴ Reinitz Béla: 1878 - 1943. Dal- és kabarékuplé-szerző, szonok zeneköltője, Ady Endre verseinek első megzenésítője, munkásdalok írója és zeneszerzője. Lásd, pl.: <http://www.szineszkonnyvtar.hu/contents/p-z/reinitzelet.htm> -2016.05.04.

¹³⁵ *La Hongrie. Oligarchie, nation, peuple. Traduction de Bracke. Préface de Léon Blum*. (Paris, 1927) 175 oldal.

¹³⁶ Léon André Blum: 1872 - 1950.

¹³⁷ Karl Marx: 1818 - 1883. Apja: Heschel Marx, rabbik és zsidó kereskedők leszármazottja, 1819-ben áttért az evangélikus vallásra, Heinrich Marxként keresztelkedett meg, hogy ügyvédi hivatását gyakorolhassa. Anyja: Henrietta Pressburg Hirschel, az ő felmenői közül is számos rabbi került ki. Karl Marxot és testvéreit 1824-ben, anyját 1825-ben vették fel az evangélikus egyházba.

¹³⁸ *Karl Marx. L'homme et son génie*. (Paris-Librairie populaire du Parti Socialiste, 1933).

világ első munkásmozgalmi múzeumának, „a magyar és internacionális szocialista proletármozgalom egész anyagát felölelő kommunista proletár múzeumnak”¹³⁹ (a jelenlegi Szabó Ervin¹⁴⁰ Könyvtár épületében). 1937-ben, Párizsban érte a halál.

Fischer Sámuel 1859-ben született Liptószentmiklóson és 1934-ben halt meg Berlinben. 1886-ban alapította Bécsben, a napjainkban is aktívan tevékenykedő, igényes műveket kiadó, világhírű S. Fischer Verlag könyvkiadó céget, amely oly szerzők első német kiadója volt, mint *Ibsen, Tolsztoj, Arthur Schnitzler, Hugo von Hofmannstahl* és *Thomas Mann*.

Ismét egy más életút Kohlbach Bertalané, ki rabbiként kezdte és nyugalmazott gimnáziumi tanárként fejezte be munkáséletét. A Kohlbach család 1729-ben telepedett le Liptószentmiklóson, ahol Kohlbach Bertalan is született 1866-ban. Anyai dédtyja: Lamdon Szináj, a liptószentmiklósi hitközség dájánjaként tevékenykedett, míg nagyapja: a híres és jámbor rabbi Ber Nicolau. Apja, Kohlbach Sámuel az ácsi zsidó hitközség rabbija volt.

Kohlbach Bertalan tanulmányait 1879-ben kezdte az Országos Rabbiképző Intézet úgynevezett alsó tanfolyamán¹⁴¹, amelyet 1884-ben a sikeres érettségi vizsgával fejezett be. Az 1884/1885 tanévben a bresloui/boroszlói rabbiképző hallgatója volt az akkori szokásoknak megfelelően. 1885 őszétől a Rabbiképző úgynevezett felső tanfolyamának-, és a Budapesti Tudományegyetem Bölcséleti Karának volt a hallgatója. 1888-ban doktori vizsgát tett az egyetemen, 1890-ben avatták rabbivá és a Temesvár-Gyárváros (ma: Timisoara-Fabrica - Románia) status quo ante hitközségének választmánya egyhangúan megválasztotta rabbijául. Hitéleti újításai miatt a konzervatívok részéről sok támadás érte, de ő nem akarta elveit és meggyőződését feladni, ezért lemondott állásáról. Életrajzában így ír: „*Nem panaszkodhat; társadalmi és községi positioja igen kedvező volt. Mégsem szerette az európai zsidó viszonyokat.*”¹⁴² A tengerentúlra vágyódott, ahol Heinemann Zirndorf, a liptószentmiklósi zsidó alreáliskola volt tanára, későbbi detroiti-, majd cincinnattii rabbi és a Hebrew Union College professzora, történelemtanára¹⁴³ szívesen fogadta volna. Házasemberként azonban nem tudta magát rászánni a kivándorlásra, ezért inkább a tanári hivatást választotta.

1896-ban beiratkozott a berlini egyetemre. Itt klasszika filológiát, művészettörténetet és esztétikát tanult, valamint tökéletesítette német nyelvtudását. Berlinből hazatérve tanulmányait a Budapesti Tudományegyetemen folytatta, ahol középiskolai tanári képesítést szerzett latin és német nyelvből. Tanári pályáját a kaposvári Magyar Királyi Állami Főgimnáziumban kezdte, majd a körmöcbányai, később a nagyváradi állami főreáliskolához

¹³⁹

Lásd:

http://library.hungaricana.hu/hu/view/LeveltariKorpusz_Tajekoztato_MSZMP_arch_szamara_1976/?p_g=133&layout=s&query=SZO%3D%28diner%29 -2016.04.17.

¹⁴⁰ Szabó Ervin (*Schlesinger Sámuel Ármin*): 1877 - 1918.

¹⁴¹ Az Országos Rabbiképző Intézetben az oktatás az 1946/47. tanévig két ún. tanfolyamon folyt, az alsó- (gimnáziumi) és a felső (teológiai) tanfolyamon. "Mindegyik 5-5 évfolyamból (áll). Az alsó tanfolyam megfelel a főgimnázium 5-8. osztályának és oda algimn. 4. oszt. bizonyítvány, vagy megfelelő felvételi vizsga alapján vétetnek fel tanulók. (...) A tananyag azonos a humanisztikus gimnáziuméval. A héber tárgyak heti 16 órában taníttatnak és már a felvételnél vizsgálati tárgyak." - Dr. Blau Lajos és Dr. Klein Miksa: *Emlékkönyv a Ferenc József Országos Rabbiképző Intézet ötven éves jubileumára 1877-1927. I. kötet. A Rabbiképző első 50 éve.* (Budapest, 1927) 17. old.

¹⁴² Curriculum Vitae-jéből idézi: Scheiber Sándor: *Folklór és tárgytörténet /Teljes kiadás/* (Makkabi - Budapest, 1996) 382. old.

¹⁴³ 1857-59 között tanított itt Heinemann (Heinrich, Henry) Zirndorf (1829 - 1893) Lásd, pl.: <http://www.jewishencyclopedia.com/articles/15273-zirndorf-heinrich> -2016.04.15.

helyezték. 1909-től a budapesti Szt. István gimnázium tanára volt nyugalomba vonulásáig, 1932-ig. Tanári hivatása mellett elkötelezetten munkálkodott a Magyar Zsidó Múzeum megalapításán, amelynek 1915-1929 között az őre (mai szóhasználattal: tudományos vezető) volt. Alapításától haláláig aktív tagként tevékenykedett az Izraelita Magyar Irodalmi Társulatban (IMIT) és egyik termékeny szerzője volt az IMIT-Évkönyveknek¹⁴⁴. Kohlbach Bertalan legfőbb érdeme a zsidó néprajz kutatása, népszerűsítése és bevezetése a zsidó köztudatba¹⁴⁵, valamint aktív részvétele az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat (IMIT) és a Magyar Zsidó Múzeum megalapításában és további tevékenységében.

Kohlbach Bertalan testvére volt Kohlbach Simon alezredes, ki az I. világháborúban a 30. m. kir. népfelkelő gyalogezred II. zászlóalj parancsnoka volt.¹⁴⁶

Liptószentmiklóson született 1861-ben Baneth Eudárd testvére, Baneth Jerahmiél Dov Bernhard rabbi fia: Baneth Hermann¹⁴⁷, ki a hógyészi jesívában és a berlini egyetem is tanult, ott szerzett doktori fokozatot. A Majna menti Frankfurt egyik zsidó iskolájának tanára, majd 34 éven át¹⁴⁸ volt gablonzi (ma: Jablonec-Csehország) rabbi.

1868-ban született Liptószentmiklóson Martin Beck¹⁴⁹, ki 1884-től az Amerikai Egyesült Államokban élt és tevékenykedett. Ő volt Harry Houdini¹⁵⁰ menedzsere és jó barátja, ki elindította Houdinit a neki világhírt hozó „szabadulóművészet” irányába¹⁵¹. Beck színész, menedzser, producer, impresszárió és színházalapító volt, az „Orfeum” színház/varieté (Vaudeville) hálózat kiépítője, 1924-ben ő hozta létre a Martin Beck Theatert¹⁵² New Yorkban, Manhattanben, a Broodwayn. Sírja¹⁵³ a new yorki, brooklyni Salem Fields Cemeteryben van, ahol olyan világhírű emberek is el vannak temetve, mint pl.: William Fox¹⁵⁴ (Tolcsván született Fried Vilmos néven), a 20th Century Fox Film Corp. alapítója, a Guggenheim-dinasztia¹⁵⁵ tagjai, akik a leggazdagabb amerikai családok közé tartoznak.¹⁵⁶

1869-ben született Liptószentmiklóson Unger Bernát.¹⁵⁷ Budapesten ügyvédként dolgozott és a „Hazai Általános Biztosító Részvénytársaság (Kossuth Ferenc volt az elnöke) Felügyelő Bizottságának” volt többek között a tagja és a Csíkmegyei Erdőipar Rt. budapesti képviselője.

¹⁴⁴ *MUTATÓ AZ IZRAELITA MAGYAR IRODALMI TÁRSULAT (IMIT) ÉS A MIOK ÉVKÖNYVEIHEZ. (1895—1918, 1929—1944, 1948, 1970—1980).* Az interneten: <http://www.zsido.hu/tortenelem/IMIT.htm> -2016.05.11.

¹⁴⁵ Lásd, pl.: Kohlbach Bertalan: *A zsidó néprajzról.* Magyar Zsidó Tudományok 4. kötet. (Gabbiano Print Kft.-Budapest, 2007).

¹⁴⁶ Dr. Beyer Ede: A m. kir. 30. népfelkelő gyalogezred vázlatos története. In: Paulovits Sándor: *Harmincas honvédek élete a halálmezőkön.* (Hungária Nyomda-Kecskemét, 1939) 261. old.

¹⁴⁷ Baneth, Hermann: 1861 - 1926.

¹⁴⁸ 1892-1926 között. Lásd: Brocke, Michael - Carlebach, Julius: *Die Rabbiner im Deutschen Reich 1871-1945 II.* (Walter de Gruyter, 2009) 1994. old. és Lazewski, Maciej Roman: *Virtuelle Rekonstruktion der Synagoge Jablonec nad Nisou (Gablonz an der Neiße) Technische Universität Wien – Diplomarbeit.* 9. old.

¹⁴⁹ Martin Beck: 1868 - 1940.

¹⁵⁰ Harry Houdini (*Weisz Erik*): 1879 - 1926. Amerikai illuzionista, bűvész és szabadulóművész.

¹⁵¹ Lásd, pl.: <http://www.pbs.org/wgbh/amex/houdini/peopleevents/pande01.html> 2016.04.27.

¹⁵² Lásd, pl.: <http://www.ibdb.com/Venue/View/1262> -2016.04.27.

¹⁵³ <http://image1.findagrave.com/cgi-bin/fg.cgi?page=gr&GRid=98909887> -2016.04.27.

¹⁵⁴ William Fox: 1879 - 1952. Amerikai filmgyáros és producer.

¹⁵⁵ Lásd, pl.: Davis, John H.: *The Guggenheims (1848-1988): an American epic.* (Shapolsky Publishers-New York, 1988).

¹⁵⁶ https://en.wikipedia.org/wiki/Salem_Fields_Cemetery,_Brooklyn -2016.04.26.

¹⁵⁷ Unger Bernát: 1869 - 1913.

Eichhorn Adolf¹⁵⁸ 1875-ben született Liptószentmiklóson, majd Budapesten szerzett állatorvosi diplomát. 1899-től az Amerikai Egyesült Államokban élt, a George Washington University és a New York University professzora volt, és az Egyesült Államok Mezőgazdasági Minisztériuma fenntartásában működő Bureau of Animal Industry-Pathological Division, sorrendben 6. vezetője.¹⁵⁹ 1956-ban, Maiamiban, Floridában halt meg.

Hexner Béla¹⁶⁰ 1885-ben született Liptószentmiklóson, Körmöcbányán járt főreáliskolába, majd egyetemi tanulmányait Berlinben és Breslauban végezte, ahol vegyészmérnöki és kohómérnöki diplomákat és doktori fokozatot szerzett. 2 évig tanított is Breslauban az egyetemen, majd visszatért Magyarországra, a vajdasági belcsényi cementgyárban, majd Erdélyben, Nagybányán dolgozott. 1918-ban Kolozsvárott telepedett le, a Victoria Vegyészeti Rt. igazgatója lett. Aktívan részt vett az erdélyi politikai életben, az Országos Magyar Párt befolyásos személyisége, Intéző Bizottságának a tagja volt,¹⁶¹ valamint a Romániai Iparosok Szövetségében az ipari tagozat irányítója, Az Erdélyi Színjátszás Megőrzéséért Egyesület vezetőségi tanácsának tagja¹⁶². 1937-ben, a *Keleti Újság* című lapban felhívást is intézett az erdélyi magyar zsidókhoz¹⁶³. Öntudatos magyar-zsidó volt, például amikor az 1930-as népszámlálás alkalmával a számlálóbiztos magyar helyett zsidó nemzetiségűnek kívánta rögzíteni. „Hexner állítólag felkereste a népszámlálási kormánybiztost, aki maga is vegyész volt, és határozott volt vele¹⁶⁴, ami mindenképp bátorságra és öntudatra vall.¹⁶⁵ Sok írása, több könyve is megjelent németül, magyarul és románul.

Hexner Ervin Pál¹⁶⁶ 1886-ban született Liptószentmiklóson. Túrócszentmártonban ügyvédként működött, de Csehszlovákia kormánya többször is igénybe vette jogi szaktudását. A Népszövetség ülésein, mint Csehszlovákia egyik közgazdasági referense vett részt.

Felidéztem néhány nevet, néhány sorsot, néhány vázlatos életművet a XIX. századbéli felvidéki kisváros, Liptószentmiklós zsidó szülötteinek köréből.

A Talmudban van egy mondás, miszerint: „Izrael levegője bölccsé tesz...”¹⁶⁷ A XXI.

¹⁵⁸ Eichhorn Adolf (Adolph): 1875 - 1956.

¹⁵⁹ Saunders, L. Z.: A History of the Pathological Division of the Bureau of Animal Industry, United States Department of Agriculture, Between 1891-1921. In: Veterinary Pathology (1989) 26. 542-543. old.

¹⁶⁰ Hexner Béla: 1885 - ?. Lásd bővebben: Osvát Kálmán ed.: *Erdélyi Lexikon*. (Szabad Sajtó Lap- és Könyvkiadó Rt-Szatmár/Nagyvárad, 1928) 123. old. és Várady Aladár – Berey Géza: *Erdélyi monográfia*. (Glória-Satu Mare, 1934) 183. oldal.

¹⁶¹ György Béla: *A ROMÁNIAI ORSZÁGOS MAGYAR PÁRT TÖRTÉNETE* (1922-1938) – Doktori disszertáció (ELTE Történelemtudományi Doktori Iskola, 2006) 252. old.

¹⁶² Löwy Dániel: Horogkeresztes zászló a New York szálló épületén. In: *Szabadság*. 2001. december 14. (XIII. évfolyam, 292. szám) 3. old.

¹⁶³ *Keleti Újság*. 1937. december 19, 2. old.

¹⁶⁴ Seres Attila - Egrý Gábor: *Magyar levéltári források az 1930. évi romániai népszámlálás nemzetiségi adatsorainak értékeléséhez*. (Nemzeti Kisebbségkutató Intézet-Kriterion-Kolozsvár, 2011) 104. old.

¹⁶⁵ Egrý Gábor: „Két pogány közt”? Régió, nemzet, őslakók és gyarmatosítók a két világháború közti Erdélyben. In: *Múltunk*. 2012/4. szám. HAZATÉRÉSEK. Nemzeti integráció, önazonosság, identitáspolitika egység és különbség erőterében. 84. old.

¹⁶⁶ Hexner Ervin Pál 1886 - ?. Lásd bővebben, pl.: Ujvári Péter ed.: *Zsidó lexikon*. (A Zsidó lexikon kiadása-Budapest, 1929) 84. old.

¹⁶⁷ *Talmud*: Bava batra 158a.

Prof. Dr. Oláh János

Egy kicsi város (Liptószentmiklós) zsidó "nagyjai" a XIX. századból

század elején, immáron kellő rálátással, mondhatjuk, hogy a XIX. században, egy kicsi felvidéki kisváros levegője, a liptószentmiklói levegő is bölccsé, „nagyjá” tett embereket, akiket azért idéztem meg, hogy *„egy késő nemzedék nevében áldást és hálát mondjak azoknak szent porai fölött, kik nagyot alkottak és még nagyobbakat akartak.”*¹⁶⁸

Prof. Oláh János, PhD az Országos Rabbiképző - Zsidó Egyetem (OR-ZSE) rektorhelyettese, a Judaisztika Tanszék tanszékvezető egyetemi tanára, a judaisztika alapszak (BA) szakfelelőse, a Magyar Zsidó Tudományok könyvsorozat, az OR-ZSE Évkönyvek és a Magyar Zsinagóga folyóirat szerkesztője. Főbb kutatási területei a zsidó folklór és vallástudomány, amely tárgykörökben számos tanulmánya és könyve jelent meg.

Prof. János Oláh, PhD is the deputy rector of The Jewish Theological Seminary – University of Jewish Studies in Budapest, the head of the Department of Judaism, and he is the editor-in-chief of two periodicals and a series of books on Jewish Studies. His main research fields include Judaism, Jewish Folklore. Several essays and books were published in these subjects.

Útmutatás azok számára, akik a cikket idézni kívánják:

OLÁH, János 2016 Egy kicsi város (Liptószentmiklós) zsidó "nagyjai" a XIX. századból *Yerusha. Zsidóság és kulturális antropológia. Online folyóirat. 2016/2*

url:

¹⁶⁸ Herzog Emil: *A zsidók története Liptó Szt-miklóson*. (Bp, 1894) 6. old.

ABSZTRAKT

Liptószentmiklós – Liptovský Mikuláš. A városka neve 1863-1920 között volt Liptószentmiklós, előtte (Liptó) Szent-Miklós. Németül: Sankt Nikolaus in der Liptau, Deutsch-Liptau vagy Liptau-Sankt-Nikolaus. 1920-tól 1952-ig Liptovský Svätý Mikuláš. Liptószentmiklós a trianoni békeszerződés előtt Magyarországhoz tartozott, Liptó vármegye székhelye volt, jelenleg Szlovákiában, a Zsolnai kerület Liptószentmiklósi járásának székhelye. Lakóinak száma napjainkban kb. 32 ezer fő, míg az általunk vizsgált időszakban, a XIX. század közepén-végén, kb. 2,5-3 ezer ember élt a városban, amelyből kb. ezer lélek volt zsidó vallású.

Napjainkban nincs zsidó hitközség Liptószentmiklóson, Liptovský Mikuláson. A zsinagógát 1953-tól raktárnak használták, majd eladták, jelenleg a Janko Král' Múzeumhoz tartozik, a nyári hónapokban látogatható is. A városban élt zsidók temetőjét 1980-ban kisajátították, a sírköveket eladták és azokat újra hasznosították. Kevés tárgyi emlék maradt a liptószentmiklósi zsidókról, ez az írás eggyel növelni kívánja azok csekély számát és emléket kíván állítani a néhai zsidó közösségnek és tagjainak, „kicsinyeinek és nagyjainak”.

Írásomban felidézek néhány nevet, néhány sorsot, néhány vázlatos életművet e XIX. századbeli felvidéki kisváros zsidó szülötteinek köréből, kik jelentőset alkottak úgy a tudomány, mint a gazdaság körében. Például: Bacher Vilmos, a budapesti Rabbiképző második igazgatója; Baneth Eduárd, krotschiner rabbi, majd a berlini Lehranstalt für Wissenschaft des Judentums híres, generációkat felnevelő professzora; Sturm Albert, az Országgyűlési Almanach szerkesztője, műfordító, a Kisfaludy Társaság tagja; Klein Ede ügyvéd, ki az Andrássy-család egyik házitanítója volt; Diner-Dénes József, művészettörténész, publicista, politikus, a Károlyi- és a Berinkey-kormányok külügyi államtitkára és Fischer Sámuel, a világszerte ismert S. Fischer Verlag megalapítója.

Ők mindnyájan 1850 és 1859 között születtek, Liptószentmiklóson. Egy évtized alatt...

ABSTRACT

Great Jews of a Small Town in the 19th century

Liptószentmiklós – Liptovský Mikuláš. A townlet in present day Slovakia that bore several names during its short history: between 1863 and 1920 Liptószentmiklós (in Hungarian), Sankt Nikolaus in der Liptau, Deutsch-Liptau or Liptau-Sankt-Nikolaus (in German). From 1920 to 1952 it was Liptovský Svätý Mikuláš. The number of its inhabitants hardly reaches 32,000 nowadays. During the time of our focal point, in the second half of the 19th century there were 2,500 – 3,000 people living there, about a thousand of them belonged to the Jewish faith.

There is no more Jewish community in the town, in Liptószentmiklós, Liptovský Mikuláš. The synagogue had been used as a storehouse since 1953 and then it was sold. Today it is the property of the Janko Král Museum, and it can be even visited in summertime. The Jewish cemetery was confiscated in 1980; the tombstones were sold and recycled. Unfortunately very few artefacts remind us the former prosperous Jewish life in the townlet. This essay is consecrated to the memory of the Jewish community of old times, "its small ones and its great ones".

In my work I recall some names, destinies and life works of the most famous Jews born in the townlet in the 19th century, who contributed to the development of the scholarship or the economy of the region or of the whole country, Hungary at that time. Among them Wilhelm Bacher, the second rector of the Rabbinical Seminary, Eduard Baneth, the rabbi of Krottschin, the professor of the Lehranstalt für Wissenschaft des Judentums in Berlin, Albert Sturm the editor of the Almanach of the Parlament, translator, the member of the Kisfaludy Society, Ede Klein, solicitor, the private teacher of the Andrassy Family, József Diner-Dénes, art historian, publicist and politician, Samuel Fischer, the founder of the world famous S. Fischer Verlag.

All of them were born in this small town, Liptószentmiklós within a short decade, between 1850 and 1859 ...

URL: <http://yerushaonline.com/content/?v=gi31pla05>